

УДК 821.161.2-3.09

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА РЕЦЕПЦІЯ ПРОРОЧОЇ ТЕМИ

Мокренцов Д. С.

***РВНЗ «Кримський гуманітарний університет», Ялта
E-mail: yaschik_pandory@ukr.net***

У статті розглянуто специфіку дослідження профетичних мотивів у художній літературі. Виокремлено теми пророцтва у художньому письменстві у контексті біблійної естетики та запозичення пророчих мотивів з інших вірувань. Висвітлено в межах утопічної літератури втілення пророчої теми в світовому письменстві на українських теренах. У науково-критичній думці XIX – поч. XX ст. більше приділялась увага не так мотивам та образам пророків, як трактуванню письменницької місії у руслі пророцтва. Проаналізовано спектр образів пророків у прозі першої третини XX століття, який на сьогодні висвітлений спорадично. Звернено увагу на низку статей останніх років, які зачіпають специфіку пророчої поезії та містять чимало узагальнень теоретичного змісту. Зроблено огляд літературознавчих досліджень феномену пророцтва в українській прозі.

Ключові слова: архетип, пророча література, утопія, міф.

Нині перед сучасниками досить гостро постає проблема вибору моделі майбутнього та пошуку авторитетів, спроможних накреслити шлях, який б прийняло суспільство, спроможних дати певний дороговказ. З огляду на сучасну дезорієнтованість суспільства посилюється інтерес до трактування теми пророцтва письменниками минулих поколінь. Вивчення феномену профетизму та релігійного пророцтва, психології духовних лідерів та їхньої комунікації з масами та індивідумом є одним з засобів пізнати підвалини духовного життя. Специфіка дослідження прогностичної традиції у літературі тісно пов'язана з аспектами стильової палітри письменників та жанрології.

До огляду літературознавчої рецепції пророцтва звертались такі дослідники як І. Бетко, Д. Донцов, Н. Гусак, Г. Клочек, Г. Костюк, І. Кошова, Т. Маслянчук, Л. Павлишин, В. Панченко, Н. Плахотнік, В. Просалова, Г. Сиваченко, Л. Танюк, Ю. Шерех та ін. Актуальність дослідження полягає в осягненні рецепції пророцтва сучасним літературознавством. Завданням статті є розкриття та тлумачення феномену пророцтва сучасним літературознавством.

Вивчення теми пророцтва у художньому письменстві зазвичай відбувається у контексті біблійної естетики, що була визначальною для низки культурних епох. Осмислення сюжетів та образів пророків, запозичених з мусульманських вірувань, відповідало окцидентальній традиції як екзотичне явище. Значно пізніше профетичні мотиви диференціюються від сакруму. У літературі з'являються образи пророків названих, пророків-самозванців, речників футурологічних (утопічних) ідей, лідерів-месій, які все ж певною мірою моделювались відповідно до канонічних архетипів, але досліджувались переважно в різних дискурсах.

Специфіка дослідження профетичних мотивів у художній літературі бере витоки з інтерпретацій книг великих старозаповітних пророків. Однак літературний

характер пророчих книг тривалий час був відсунутий на маргінеси шуканням важливих передбачень у залишених текстах. Основи студіювання поезики пророчих книг заклав німецький просвітител ь Й. Гердер. Складнощі їх вивчення полягали у нашаруваннях втручань різних авторів у текст, що засвідчила історико-літературна критика ХІХ ст. Не дивно, що в Біблії, за влучним висловом О. Менья, „образи патріархів і пророків немов виступають з туману і знову ховаються за таємничою завісою” [13]. Натомість слово у пророків, як правило, яскраве, ефектне, метафоричне. У прямій мові пророка знаходимо безліч апеляцій до самого Ягве, від імені якого і подається та чи інша візія. Місія, отримана від деміурга, зумовлює розуміння голосу пророка як голосу морального сумління.

Нова література охоче використовувала прийоми пророчих книг, їхній синтаксичний лад, високий пафос. А місткі образи, далекоглядні проєкції та віра у своє особливе призначення письменників зближала останніх з пророками. Такими вони поставали іноді у власних очах, іноді в очах реципієнтів.

На українських теренах пророча тема в світовому письменстві починала висвітлюватись в межах утопічної літератури. Показовою у цьому плані є стаття Лесі Українки „Утопія в белетристиці” (1906). Саме в ній знаходимо основи вивчення літературного профетизму. Українська письменниця цілком розділяла думку, що жодна ідея не мала такого впливу на історію людства, як візії єврейських пророків про прийдешнє царство любові. На зміну пророчим міфам прийшла ідея поступу, людство побачило смисл свого існування. Лєся Українка наголошує, що вже в найдавніших пам’ятках зустрічаються образи бажаного майбутнього, а подекуди і фантастичного минулого, що об’єднувались в одну фантазмагорію. Невмирущість цих візій, що, звісно, постійно „модернізувались”, засвідчує, на думку Лєсі Українки, вислів „соціалістичний рай”, що об’єднує прадавню легенду і новітню на той час теорію соціалізму.

Літературні способи зображення суспільної мети, на її думку, досить однотипні, зазвичай використовується епічний, об’єктивний стиль, „без прикрас”. З теологічної утопії, зазначає Лєся Українка, „згодом народилась утопія пророча”, яка, у свою чергу, стала першоосновою різноманітних політичних утопій у художньому тексті. Вже у єврейських авторів релігійний ідеал земного раю накладався на політичний ідеал незалежності, і ця традиція збереглась у більшості творів з пророчими сюжетами, які небезпідставно дослідниця називає „поетичною публіцистикою”. Звертає увагу Лєся Українка і на поезику пророчої поезії, у якій замість епічно-спокійного тону, простоти легендарного стилю, має місце „пророків запал і завзятість, повний брак об’єктивності, нагромадження образів, порівнянь, докорів, погроз, обітниць, віщувань, жалю, надії, гніву – всі почуття, всі пристрасті людського серця відбилися яскраво в тій огнистій ліриці” [18, с. 160].

Чимало слухних зауважень залишила Лєся Українка щодо поезики профетизму більш пізнього часу. По-перше, задля більшої переконливості у цих книгах маємо численні покликання на авторитет бога; по-друге, інтригу і драматизм у таких творах забезпечується гострою полемікою з представниками інших релігійних вчень, яких називають „лжепророками”; по-третє, адресанта залякують „карами небесними за неймовірність”; по-четверте, для пророчої комунікації властиве

майстерне володіння технікою сугестії, яку посилює прийом повторення. Антропологічний чинник творів з пророчим сюжетом відзначає підкреслена контрверсійність двох типів людей: „праведників і нечестивців”, натомість в межах одного типу відсутні градації, психологічні відтінки, моральна диференціація.

Наголошує Леся Українка і на тому, що поезію біблійних пророцтв не слід вважати унікальним витвором єврейського народу. До яскравих пам'яток пророчої літератури слід віднести окремі утопії давніших релігій, зокрема поширений був цей напрям у вавілонян. Однак „старозавітна” єврейська література більше систематизована, доступна для сучасного читача, причому інтенсивність розвитку пророцтв у ній вона пояснює браком державницької політики через довгі вавілонські полони.

Наявні у пророчих книгах песимістичні трактування прийдешнього підхопила середньовічна література. Ця традиція не укорінена в давньогрецькій літературі, що уникала видінь катастрофізму та ідеалу панування „над всіма народами землі”. У статті Лесі Українки детально аналізуються окремі твори релігійно-догматичної і белетристичної утопії, які беруть витoki з пророчої літератури. Нову еру белетристичної утопії розпочав Т. Мор, який дав пророчим видавам художню оправу („Утопія”). З наслідувань Т. Мора оригінальним зразком красного письменства Леся Українка вважає тільки „Подоріжжя Гуллівера” Свіфта. Критика письменником сучасного ладу не доповнювалась традиційним баченням перспектив для суспільства. У цьому сенсі Свіфт „переважив своїм понурим генієм усіх песимістів пророчої доби” [18, с. 171].

Белетристи активно використовували „любу давнім пророкам” форму сну або галюцинації, колишне „видиво” у них трансформується у фантастичну „летаргію”, „гіпноз”. Автори здебільшого устами своїх героїв пророкували кардинальні та багатоаспектні зміни у майбутньому, але тенденція доктринерства призводила до втрати художньої правди: письменники-„пророки” змальовували майбуття механічно і малопривабливо. Спробою витіснити соціальні тенденції власне науковими акцентами Леся Українка вважає роман Бульвера-Літтона „Прийдешня раса”, утопічні твори Беллами „За сто літ”, В. Морріса „Звістки нізвідки”, А. Франса „На білому камені”. До „утішителів людськості” вона зараховує М. Метерлінка, зокрема його твір „Оливне гілля”, що написаний високохудожньою мовою пророка Екклезіаста, якби він „відродився в оптимісті”.

Оцінюючи досягнення письменників-утопістів, Леся Українка дійшла висновку, що, на відміну від Т. Мора, „що був голосом, волаючим в пустині”, тогочасний письменник мав масового читача, „жадібного пророчого слова”. Перевага літератури в тому, що вона, на відміну від сухої науки, дає живі картини, „видива” майбуття. Звісно, що серед письменників з'являються і „лжепророки”, які готові запропонувати читачеві новий культ. Проте Леся Українка наголошувала, що ідеал, здатний до життя і ймовірний для здійснення, магнітом притягує до себе лжепророків, що, зокрема, яскраво проявляється у літературі. Саме тому вона стверджує: письменники, схильні до пророчих сюжетів, завжди будуть цікаві для

читача, бо „хто відкриває прийдешність нашому почуттю, той поширює межі вічності нашої душі” [18, с. 198].

У науково-критичній думці XIX – поч. XX ст. більше приділялась увага не так мотивам та образам пророків, як трактуванню письменницької місії у руслі пророцтва. Саме ця аура була характерною для інтерпретації творчості і подвижницької діяльності членів Кирило-Мефодіївського братства. Пригадаймо, що Т. Шевченко, вітаючи з дебютом Марко Вовчка, у віршованому зверненні до письменниці називав її „кротким пророком”, „обличителем жестоких людей несытых” [20, с. 282]. Сучасники автора знаменитого „Кобзаря” ще за життя письменника вбачали пророчу силу його слова, звернули увагу на імпліцитний концентр поезики його творів. Скажімо, Є. Моссаковський пояснив перші два рядки поезії „Думи мої, думи мої” як варіацію цитати з пророка Ісаї „Голос, що волає в пустелі” [21]. Пантелеймон Куліш у „Спогадах про Шевченка” трактує його феномен як дар „національного пророка” Спів Шевченка, на його думку, був „... воістину гуком воскреслої труби архангела”. Аналізуючи ряд творів Т. Шевченка, В. Щурат дійшов висновку, що в особі письменника слід бачити пророка Єремію. Щоправда, доповідь Щурата, виголошена 1904 р. у Відні та надрукована у львівським „Руслані”, викликала гостру критику І. Франка.

Ще сучасники Шевченка пояснювали особливу сугестію, характерну для його творів, оригінальним переспівом окремих місць та образів Книг пророків. О. Білецький, осмислюючи виняткову роль Біблії в українській літературі, підсумовує особливість письменника використовувати біблійні образи для художнього нарративу: „...дійові особи з „Книги царств”, – зазначає вчений, – придалися для антимонархічної сатири („Саул”, „Старенька сестро Аполлона”), мотиви так званих пророчих книг – для віршів, що гнівно картають суспільні болячки і розкривають перспективи світлого майбутнього („Ісаія. Глава 35”, „Осії, глава XIV”, „Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19”). Біблійний матеріал тут всюди переусвідомлений, перероблений, сповнений іншого ідейно-громадського змісту” [2, с. 132].

Подальший виток активного вивчення пророчої поезики був спричинений резонансним твором Івана Франка – поемою „Мойсей”. Серед досліджень перших десятиліть, після виходу в світ твору, виділяється стаття С. Гординського з промовистою назвою – „Мойсей – сумління мого народу” [4], де автор стверджував, що образ біблійного Мойсея виріс у грандіозний символ. У спектрі поглядів на образ Мойсея заслуговують уваги антитетичні оцінки Д. Донцова і Ю. Шереха, оскільки перший з них надає перевагу національному складнику, а відтак висловлює жаль, що наприкінці твору Мойсей перетворився на „здідусілого пророка”, а другий – гуманістичному, тому бачить еволюцію образу за висхідним лекалом. У статті „Другий „заповіт” української літератури” Ю. Шерех зазначає: „Програма Мойсея місійна. Він певний, що гебрейський народ має спеціальне послання від Бога. В його, народу, душу поклав серцевидець Єгова свій скарб, покликання гебреїв – „світ слобонити від мук, і роздору, і жаху”, „статися сіллю землі”, їх призначення – стати „будучим царем світу” [22, с. 549]. Однак з часом інтерес до цього твору не вичерпався, що засвідчують сучасні франкознавчі

дослідження. У цьому руслі варто виокремити статтю Б. Якимовича: „Лис Микита” і „Мойсей”: до питання генези ідеї українського профетизму”.

Стимулом вивчення пророчих мотивів у літературі стали значні здобутки в цьому напрямку українських драматургів. Найбільш змістовні спостереження мали місце у дослідженнях драматичної поеми Лесі Українки „Кассандра”. У працях О. Білецького, В. Петрова, М. Драй-Хмари, М. Зерова, А. Музички, В. Резанова маємо спроби проникнення у філософський смисл твору, водночас А. Музичка та В. Коряк зводять профетизм „Кассандри” до вузько-революційної однозначності. У контексті нової ідеології приклад Кассандри інтерпретували як безсилля „пророцтв”, а вчинки пророчиці – як ілюстрацію ухилення від боротьби, що призводить до трагічних наслідків. Чимало слухних думок було висловлено про образ лжепророка Гелена, але і в ньому часом бачили лише „клеветра імперіалізму”, прислужника царату.

Прозові спроби змалювання образів пророків у першій третині ХХ століття не знайшли особливого зацікавлення з боку критиків та літературознавців. Певний інтерес викликала повість Г. Хоткевича „Авірон”, але передусім її розглядали у руслі полеміки з І. Франком, трансформації образів шляхом „перекидання догори ногами” (Ф. Якубовський). Ймовірно, брак інтересу до цікавого твору Г. Хоткевича було закономірним для такого бурхливого на події 1917 року. Та все ж поштовх для подальшого осмислення зміни пророчого пафосу в цьому творі дала рецензія на цю книгу Б. Кореня, опублікована в журналі „Книгар” (1917, № 4). На пророчу тему в постреволюційній літературі звернув увагу Ю. Лаврінченко, зокрема виділивши оповідання В. Підмогильного.

У міжвоєнних десятиліттях визначним інтерпретатором теми пророцтва в українській літературі зарекомендував себе Д. Донцов. Літературний критик, філософ, громадський діяч, – в усіх своїх іпостасях Донцов зарекомендував себе апологетом пророчої пасіонарності. За висловом І. Лисяка-Рудницького, Д. Донцов зарекомендував себе „пророком націоналізму та волонтаризму”. „Для значної частини українців, особливо у 1920-1940-х роках в Західній Україні, – наголошує О. Музичко, – його думки мали не менш пророче звучання, ніж Т. Шевченка” [14]. У національному письменстві Донцова завжди обурював брак високих поривів та пророчого пафосу. „Про що пишуть переважно українські письменники? – запитував критик. – Про „Погідну тишу, непорушну красу золотого українського полудня і срібної української ночі, незакаламучений спокій багатого, терпеливого і лінивого краю, примітивну ідилію щасливих гречкосіїв (Нечуй-Левицький), закрашену легким, незлобним гумором (Маковей, Гребінка), або знов мелянхолійний сум, угинання під тягарем життя (М. Вовчок, Г. Барвінок), сентиментальний стоїцизм, що наділяв мрійливими пестошами добро, як і зло, без різниці <...> Чи знайдемо в цій літературі патос протесту, відвагу Ікара, Прометея, великі пристрасті? Картаючу сатиру, прокляття тріумфуючій долі? – За всім тим даремне шукатимемо в нашій красній письменстві!” [7, с. 48-49]. І тільки в окремих творах геніїв він вбачив месіанську силу. Д. Донцов невтомно шукав у художніх творах яскраві візії, оптимістичні заклики, профетичне завзяття, виразні переможні ідеї Все це зумовило створення цілісної концепції, згідно з якою всі образи наших

письменників-класиків за своєю місією для українського народу ототожнюються з пророками. У статті „Незримі скрижалі Кобзаря” він порівнює Т. Шевченка з „волхвом, віщуном, пророком”. Донцова захоплює Шевченкова світоглядна формула, що стала наскрізною у його закликах до земляків: „Моліться Богові одному, а більш нікому на землі” [6, с.77], – це застереження проти ідолів раціоналізму. Багато уваги в його доробку приділяється постаті І. Франка. У творах письменника він скоріше вбачає раціоналізм, відсутність пристрасної віри, „пораженство” і всепрощення. Але з часом Донцов фокусує увагу на внутрішньому конфлікті І. Франка, зумовленому дисгармонією інтуїтивних і раціональних начал. Звести цей конфлікт можна до протистояння ботокудівського і пророчого тяжіння. Це не завадило Донцову визнати лідерську роль І. Франка в національному самоусвідомленню Галичини. Лише у Франковому „Мойсеї” критик вбачає героя, що своїм подвижництвом, вірою, палкими проповідями нагадує справжнього месію, якого так не вистачало українському читачеві. Не оминув своєю увагою Д. Донцов і стиль „Мойсея”, до якого висловив чимало претензій, оскільки, на його думку, „...не зовсім відповідний до теми розмір поеми та її ритм, що є скорше ритмом балачки, казки, а не, більш тут відповідним, ритмом апокаліптичного, вогнистого слова „Откровенія” або старозавітних пророків” [8, с. 109–110].

Натомість Леся Українка захоплює Д. Донцова своєю цілісністю, жертовністю, місіонерською одержимістю. В статтях „Леся Українка” та „Поетка українського Рісорджіменту” він неодноразово зіставляє поетесу з біблійними образами, підкреслює її потяг до трагічного, культ величного у світогляді. У стилі авторки Донцов підкреслює вражаючу сугестію, що досягається шляхом нашарування емоцій, що характерно для помежового стану ліричного героя, а саме ці риси відзначають пророчу риторику. Найвищу оцінку дослідник дає „прокляттям, картанням і закликам” Лесі Українки. Д. Донцов розгледів у письменниці „типову психіку пророків і вождів, які знають, що, щоб не було, мусять до кінця випити чашу призначену їм, сповнити дощенту приказ Долі” [9, с. 17]. З характерним для Донцова пафосом, він переконливо доводить, що Леся Українка – духовний вождь українців, „якої віщій дух в темну ніч перед пробудженням народу вказував йому страшну й величну путь безумства і слави!” [9, с. 28].

Естафету пасіонарно-пророчого пафосу авторів „Заповіту” та „Одержимої”, на думку Д. Донцова, прийняли найяскравіші представники літературної діаспори, „які певним рухом – відкинули геть від себе те, що досі вважалося красою: „трагізм” без оптимізму – що є безсилим скиглінням, і „оптимізм” без трагізму – що є оманю слабих” [10, с. 284]. У статі „Трагічні оптимісти” автор обґрунтував кредо „amor fati” як особливу філософію життя, притаманну особистостям вибраним, затребуваним історично в „апокаліптичну епоху”, здатним показати „третіння сили, яка формує наші почуття, а через них – людину і світ” [10, с. 285]. Загалом пророчий пафос став культом вісниківства як громадсько-літературного явища, сформованого навколо постаті Д. Донцова з його активною діяльністю в еміграції.

Сучасне літературознавство засвідчує зростання інтересу до поезики пророцтва. Особливу увагу у науковців, практично через півстоліття після виходу у

світ книги, викликав роман Л. Мосендза „Останній пророк”. Найбільш ґрунтовно цей твір проаналізований у книзі І. Набитовича „Леонід Мосендз – лицар святого Грааля: Творчість письменника в контексті європейської літератури” (2001). Варто підкреслити, що „Останній пророк” сфокусував у собі інтерес до пророчої теми та її тенденції, які мали місце у літературі першої третини ХХ століття. І. Набитович розглядає цей твір як історичний за жанром, з яскраво вираженим євангельським хронотопом.

Ю. Мариненко висловив цікаве спостереження, що стаття Мосендза „Знесвячування храму” (1940), спрямована проти „Вальдшнепів” М. Хвильового, дає підстави розглядати роман письменника як продовження полеміки, на цей раз не публіцистикою, а художніми образами. Цю позицію відстоює і В. Просалова, яка трактує мотив пророцтва „генетично притаманним роману”. Вона стверджує, що у „Останньому пророці” Л. Мосендз сам „намагається проповідувати устами героїв”, це його спроба „виповісти устами пророка заповітне”. Цілком логічним є вибір героя для письменника – ним стає Іоанн Предтеча, позаяк пророк здатен здійснити прорив у майбутнє. До того ж твір, на її думку, „не втрачає конкретно-хронікальної прикріпленості і набуває разом з тим надісторичної вагомості завдяки пророчим візіям” [16, с. 217].

Все ж змушені констатувати, що в літературознавчих дослідженнях останніх років якщо й інтенсифікується вивчення пророчої тематики та образів пророків у літературі першої третини ХХ століття, то все ж переважно у поезії і в драматургії. Приміром, в монографічному дослідженні І. Бетко „Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття” (1999) приділяється увага пророчим сюжетам у загальнокультурному контексті впливу Біблії на літературу. Слід підкреслити, що І. Бетко робить узагальнення, яке стосується не лише поезії, а всієї літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Вона визначає два способи образотворення пророків. По-перше, біблійний, тоді образ може бути конкретним (Мойсей, Єремія тощо) або впізнаваним за біблійними ремінісценціями. По-друге, індивідуально-авторський, коли письменник „має на меті відтворення самого типу, а не його конкретно-видових іпостасей” [1, с. 134].

Найбільш цілеспрямовано пророча тема знайшла осмислення у дисертації Н. Плахотнік „Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В. Свідзінський, Є. Маланюк, Є. Плужник, В. Стус)” (2005). Дослідниця переконливо доводить „принципову подібність міфу і поетичного пророцтва як форм осягання майбутньої дійсності, що обоє оперують словом і образом, обоє одухотворені і є наочними формами” [15, с. 6]. Поглибило розуміння визначень „поет-пророк” та „*wieszcz*” у літературній традиції та романтичній літературі дисертація Ю. Вавжинської „Тарас Шевченко і польський романтизм (топіка і символіка профетизму, лицарства, тиранії)” (2006).

В останні роки значна увага приділялась вивченню проблеми пророка у драматургії. Насамперед варто назвати ряд дослідників, які неодноразово звертались до пророчої теми у творчості Лесі Українки: Т. Гундорова, В. Агеєва, Н. Зборовська, С. Кочерга, Л. Демська та ін. Ряд прочитань п’єси „Пророк” В. Винниченка засвідчили неоднорідний спектр тлумачень образу пророка

(Л. Мороз, Л. Залеська-Онишкевич, М. Кудрявцев, В. Гуменюк). Особливо багата новими ідеями, які знаходять розвиток у сучасному літературознавстві є концепція Л. Танюка у праці „Пророча п'єса в українській драматургії: Леся Українка, В. Винниченко, М. Куліш”. Автор зазначає, що три відомих драматурги „продовжили добре розвинену у світовій драмі тему людини, яка бере на себе місію одмінити чи замінити (через логос-слово) світ, зруйнувати стару модель життя й витворити нову” [17, с. 30]. Слідом за Л. Танюком, О. Гудзенко у дисертації на тему „Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Куліш)” (2002) комплексно простежила побутування „пророчої” п'єси на українському ґрунті, зокрема антиномію „пророк – антипророк”, доводить, що „візії майбутнього у проповідництвах новітніх пророків, як правило, апокаліптичні” [5, с. 12.]. Є. Гай у статті „Образ пророка у драмі М. Куліша „Зона” виокремлює ще один літературний спосіб зображення пророка. Він має місце, коли „текст показує, що створені образи розкривають значно ширше коло питань, ніж їхні „біблійні прототипи” [3].

Спектр образів пророків у прозі першої третини ХХ століття на сьогодні висвітлений тільки спорадично. Проблем біблійного профетизму торкались В. Погребенник, В. Антофійчук, І. Набитович, О. Баган, І. Руснак, В. Просалова та ін. дослідники прози цього часу. Вдумливу оцінку поезики повісті „Авірона” Г. Хоткевича дала Н. Шумило у дисертації „Українська проза кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проблема національної іманентності” (2004). І. Остапенко проаналізувала „пророчі” інтенції, що проявляються в щоденнику письменника (на матеріалі спадщини Ф. Достоєвського).

Пророчі мотиви літератури доби Розстріляного Відродження досі не осмислені цілісно, переважно вони досліджувалися у руслі утопічного дискурсу. Однак його укоріненість у біблійних пророцтвах зумовлює пошуки й інших інтерпретаційних підходів.

Фундамент нашого дослідження сформувався завдяки цінним спостереженням, що мають місце у ґрунтовних літературознавчих працях останнього десятиліття. Передусім це монографія Н. Шумило „Під знаком національної самобутності” (2003), у якій переконливо доведено спадкоємний зв'язок між різними етапами розвитку національної літератури. Бралися до уваги ґрунтовні узагальнення Ю. Мариненка у монографії „Місія. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття” (2004). Адже у дослідженні перших літератури перших десятиріч теж доцільно відстоювати вихідну тезу, яку пропонує Ю. Мариненко: „Волею обставин опинившись у центрі світових катаклізмів, перебуваючи на грані катастрофи <...> українська нація змушена була боронити своє право на існування єдиною своєю зброєю – Словом” [12, с. 13]. Зрозуміло, що націєтворчий пафос, що став „наріжним каменем” прози спонукав звертання письменників до пророчої тематики та образів. Збільшилось число авторів, які розуміли місію мистецтва дуже велично: „...дати людині надійну противагу: замість разючої дисгармонії існуючого світового ладу візію світової гармонії, раю, землі Обітованої” [12, с. 27]. Методологічно важливими для нас є засадничі підходи до дослідження Ю. Мартиновича, здійснені на основі теоретичних праць

Г-Г. Гадамера, К. Леві-Строса, М. Еліаде, Н. Фрая, Г. Грабовича та ін., про своєрідність місійного коду в письменстві, що, як правило, базується на міфі, а відтак витворює особливий „спосіб свідчення” у процесів „переливання” міфу в літературу. Дотичні до вивчення профетизму монографії Н. Михайловської „Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ ст.” (1998), І. Руснак „Я був повний Україною...”. Художня історіософія У. Самчука” (2005), В. Просалової „Текст у світі текстів” (2005) та ін.

Варто згадати ще низку статей останніх років, які зачіпають специфіку пророчої поетики та містять чимало узагальнень теоретичного змісту. Цікавою є стаття О. Юрчук „Містичний і раціональний типи пророків: Т. Шевченко, П. Куліш”. У ній авторка аргументує містичний тип як авторський апокаліптичний міф, що базується на поєднанні українського автентичного начала та християнства, натомість раціональний тип як правило оптимістичний, що зумовлює віру в творчу силу культури [23, с. 48]. М. Бородінова у статті „Образ пророка, мотив пророцтва у поезії Т. Шевченка” пропонує розглядати образи пророків як своєрідний „діалог” текстів – авторського і біблійного. О. Кухар у статті „Буття цивілізації у ліриці Є. Маланюка” доводить, що поет не так наслідує традицію Біблії, як застосовує її концепти (Мойсей, Земля Обітована, блудниця), які посилює суб’єктивним аспектом трактування.

Слід додати, що пророча тема в останні роки починає активно розглядатись вітчизняними науковцями і на матеріалі зарубіжної літератури. На матеріалі французької літератури першої половини ХХ ст. була написана докторська дисертація В. Фесенко „Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва” (1999). Однак в ній знаходимо чимало узагальнень, які складають цінність для осмислення специфіки пророчих образів у будь-якій національній літературі. Дослідниця доходить висновку, що жанрові форми пророцтв суттєво впливають на становлення внутрішньої та зовнішньої форми творів, а архетипні образи святих, зокрема пророків додають новий вимір історичних подій, свідком яких був Ж. Бернанос. Творчість католицького письменника, на думку В. Фесенко, „у біблійному сенсі <...> є пророцтвом, тобто подією слова у відповідь на запитання, що лунає на історичному горизонті” [19, с. 41].

Зацікавленість цією темою проявляють і представники суміжних наук. Не можна оминати увагою дисертаційну роботу з філософії А. Кретова „Динаміка самовизначення митця в контексті російського та українського соціокультурного простору першої третини ХХ ст.” (2006). У ній дисертант охарактеризував дві моделі самовизначення – „митець-пророк” та „митець-майстер” – та їх трансформацію і синтез під впливом тогочасної ідеології. На прикладі літературних творів А. Кретов доводить десакралізацію пророчих функцій у нових соціально-політичних умовах, коли „джерело пророцтва вбачали у класовій свідомості, колективній творчості, що тяжіє до фольклору” [11, с. 7].

Загалом огляд літературознавчих досліджень дає підстави стверджувати: феномен пророцтва в українській прозі – від метафоричного образу до історіософської візії майбутнього – перебуває лише на початковому етапі всебічного вивчення. Це і спричинило вибір теми нашої дисертації.

Отже в українській літературі визначними художниками слова, що збагатили пророчу тему, вважаються класики національного письменства Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка. У першій третині ХХ століття, багаті на складні історичні перипетії і катаклізми, поступово урізноманітнюється спектр пророчих образів, на що частково звернули увагу науковці. Започаткувала системне вивчення пророчої теми Леся Українка у відомій студії „Утопія в белетристиці”. Надалі до вивчення цього аспекту літератури, що відображала інтенції грандіозних перетворень, спорадично звертались чимало літературознавців. Важливий внесок у її осмислення вніс Д. Донцов, а також сучасні дослідники І. Дзюба, І. Набитович, Ю. Мариненко, Н. Плахотнік, І. Бетко. Однак власне проза у світлі профетизму досі науковці вивчали лише принагідно.

Список літератури

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ ст.: [монографія] / Ірина Бетко. – К., 1999. – 160 с.
2. Білецький О. Перекладна література візантійсько-болгарського походження / Олександр Білецький // Білецький О. Збір. праць: у 5 т. – К.: Наук. думка, 1965. – Т. 1– С. 128–187.
3. Гай Є. Образ пророка у драмі Миколи Куліша „Зона” [Електронний ресурс] / Є. Гай. – Режим доступу : http://bdpu.org/scientific_published/ukr_lit_2008/Gai.
4. Грінченко Б. Словарь української мови: в 4 т. / Борис Грінченко. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1: (А – Ж) – 496 с.
5. Гудзенко О. Романтичні засади української драматургії 20-х років ХХ століття (І. Дніпровський, Я. Мамонтов, М. Куліш) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Олена Гудзенко. – К., 2002. – 19 с.
6. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників Д. Донцов // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Лондон : Видання СУМ, 1953. – С. 67–90.
7. Донцов Д. Криза нашої літератури / Д. Донцов // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів : Просвіта, 1991. – С. 47–68.
8. Донцов Д. „Мойсей” І. Франка / Д. Донцов // Донцов Д. Туга за героїчним. Ідеї і постаті літературної України. – Лондон : Видання СУМ, 1953. – С. 91–112.
9. Донцов Д. Поетка пророчиця (Леся Українка) // Д. Донцов // Донцов Д. Туга за героїчним. Ідеї і постаті літературної України. – Лондон : Видання СУМ, 1953. – С. 5–28.
10. Донцов Д. Трагічні оптимісти // Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Львів : Просвіта, 1991. – С. 279–285.
11. Кретов А. Динаміка самовизначення митця в контексті російського та українського соціокультурного простору першої третини ХХ ст.: автореф. ... канд. філос. наук: 17.00.01 – теорія та історія культури / Андрій Кретов. – К., 2006. – 20 с.
12. Мариненко Ю. Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття : монографія / Юрій Мариненко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2004. – 328 с.
13. Мень А. Поэтика библейских книг: „Библиологический словарь” [Электронный ресурс] / Александр Мень. – СПб., 2002. – Режим доступа : <http://www.poetica.ru/text.php?t=115>
14. Музичко О. Пророк про пророка: Т. Шевченко в публіцистичній спадщині Дмитра Донцова [Електронний ресурс] / Олександр Музичко. – Режим доступу : <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=394>
15. Плахотнік Н. Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В. Свідзінський, Є. Маланюк, Є. Плужник, В. Стус) : автореф. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Наталія Плахотнік. – К., 2005. – 18 с.
16. Просалова В. Останній біблійний пророк у художньому осмисленні Л. Мосендза / Віра Просалова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – Т. 5. – С. 211–221.
17. Танюк Л. „Пророча” п’єса в українській драматургії: Леся Українка, В. Винниченко, М. Куліш / Лесь Танюк. – Луцьк : Вежа, 2007. – 36 с.

18. Українка Леся. Зібр. тв. : у 12 т. / Леся Українка. – Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К. : Наук. думка, 1977. – 320 с.
19. Фесенко В. Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва. Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.04 / Валентина Фесенко; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1999. – 44 с.
20. Шевченко Т. Зібр. тв. : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784, [282] с.
21. Шевченкознавство у Київському університеті [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://kobzar.univ.kiev.ua/info/Мonog/P61_30.htm.
22. Шерех Ю. Другий „заповіт” української літератури / Юрій Шерех // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : у 3 кн., 4-а додаткова / упорядники В. Яременко, Є. Федоренко. – К. : Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 545–564.
23. Юрчук О. Містичний і раціональний типи пророків: Т. Шевченко, П. Куліш / Олена Юрчук. – Літературознавчі студії. – 2009. – Випуск 3. – С. 43–56.

Мокренцов Д. С. Литературоведческая рецепция пророческой тематики // Д. С. Мокренцов // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4 Часть 2. – С. 82–93.

В статье рассмотрена специфика исследования профетических мотивов в художественной литературе. Выделены темы пророчества в контексте библейской эстетики и заимствования пророческих мотивов из других верований. Отражены в пределах утопической литературы воплощения пророческой темы в мировом литературном процессе, в частности украинском. В научно критической мысли XIX – нач. XX ст. больше уделялось внимание не так мотивам и образам пророков, как трактовке миссии писателя в русле пророчества. Проанализирован спектр образов пророков в прозе первой трети XX века, который на сегодня освещен спорадически. Обращено внимание на ряд статей последних лет, которые затрагивают специфику пророческой поэтики и содержат немало обобщений теоретического содержания. Сделан обзор литературоведческих исследований феномена пророчества в украинской прозе.

Ключевые слова: архетип, пророческая литература, утопия, миф.

Mokrentsov D. S. The reception of the prophet theme in the literature / D. S. Mokrentsov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. Part 2. – P. 82–93.

The article deals with the researching specific of prophetic motives considered in the literature. It is defined the themes of prophecy in the artistic writing in the context of biblical aesthetics and borrowing of prophetic motives from the other beliefs. The reflection of prophetic theme in the world writing and Ukrainian one is depicted through the utopian literature. In a scientifically critical idea of 19-20 centuries the interpretation of writer mission in the context of prophecy attracted much more attention than motives and images of prophets. The spectrum of prophets images in prose of first third of 20 century is analyzed. The attention is appealed on the list of the articles which, appeared in the last years, deals with the specific of prophetic poetics and contain quite a bit generalizations of theoretical maintenance. The review of literature researches of the prophecy phenomenon in Ukrainian prose is also depicted in the article.

Prophetic motives in artistic works are united by the category of elevated, and characterized by special fervor them, passionate suggestion. These reasons helped the prophetic motives to have more natural character in a lyric poetry, lyrical epic and drama. The prose differs with less intensity and historical inconsistency in the addresses to the prophetic theme. An important place the theme of prophecy occupied in ancient literature with theology character. Prophetic poetics became much popular at the end of 19 – to the first half of 20 cen. This was time of important social changes and catastrophes, time of spiritual crisis which was fruitful ground for prophetic motion. Writers sharply felt the signs of the new times, but at the same time they could not close their eyes on the festering of emptiness and anxiety in society. The writers consequently searched the spiritual guide in virtual images.

The prophetic books consider the first „authors works” in Old Testament. The old prophetic genres (invectives, confessions and thankful psalms, eschatological and messiah prophecies, messages, parables, autobiographic certificates, foresights of misfortune, laments) in various configurations were synthesized in the newest prophecy poetics.

Shevchenko, Franko, Lesia Ukrainka are the famous artists of the word, the classics of the national literature. They have enriched the prophetic theme in Ukrainian literature. The systematic study of prophetic themes began with the famous studio "Utopia in fiction." of Lesia Ukrainka. Further to the study of this aspect in literature that reflects the intention of grand transformations sporadically addressed a lot of scientists. An important contribution to its understanding made Dontsov and modern scholars Dziuba, Nabytovych, Marynenko, Plakhotnik, Betko. However, the prose in the light of prophecy still studied only occasionally.

Keywords: archetype, prophetic literature, utopia, myth.